

UDC 32:929 Đilas M.
UDC 32:929 Đedijer V.
UDC 94(497.1)''1954/1955''
https://doi.org/10.18485/ms_zmsi.2025.112.6
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 13. 12. 2024.
Прихваћен: 15. 11. 2025.

Др АЛЕКСАНДАР В. МИЛЕТИЋ, виши научни сарадник
Е-адреса: samiletic82@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5801-3718>

Др НАТАЛИЈА ДИМИЋ ЛОМПАР, научни сарадник
Е-адреса: natalijadimic@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0094-6587>

Институт за новију историју Србије
Трг Николе Пашића 11
Београд, Србија

ОДЈЕК „СЛУЧАЈА ЋИЛАС–ДЕДИЈЕР” МЕЂУ ЗАПАДНОНЕМАЧКИМ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТАМА 1954–1955.*

САЖЕТАК: Циљ овог рада је да се на основу увида у југословенску и немачку грађу пружи анализа реакција које је пад Милована Ћиласа имао међу представницима западнемачких социјалдемократа. Пажња је посвећена настојањима југословенске партије и дипломатских представника да умање негативне последице овог унутрашњополитичког обрачуна по односе са представницима Социјалдемократске партије Немачке. Различите реакције немачких социјалиста на „случај Ћилас” указују на њихову хетерогеност, као и на различите мотиве којима су се у сарадњи са југословенском партијом водили.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Милован Ћилас; Владимир Дедијер; Социјалдемократска партија Немачке; Савез комуниста Југославије; југословенско-немачки односи; случај Ћилас–Дедијер

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2024. години бр. 451-03-66/2024-03/200016 од 5. 2. 2024.

УВОД

Политичка делатност Милована Ђиласа привлачила је знатну пажњу како савременика тако и потоњих истраживача и шире јавности. О Миловану Ђиласу, његовој политичкој, културној и историјској улози, посебно његовој личности као феномену на пољу светског дисидентства, доста се писало, што је до данас произвело читаву библиотеку разних научних и публицистичких наслова, различитих садржина, мање или веће вредности за истраживаче.² Као једна од најкрупнијих личности послератне југословенске власти, Ђилас је својом критичком антисовјетском делатношћу после 1948. године у великој мери утицао на отварање процеса постепене демократизације и либерализације система. Овај тренд заустављен је после Стаљинове смрти марта 1953, а Ђиласово непристајање уз нови политички курс коштало га је пада са власти јануара 1954. и радикалног одстрањивања из јавног живота у земљи. Тада почиње дуги дисидентски период његовог политичког и интелектуалног деловања, које је добило велики публицитет у свету, посебно на Западу, где је важио за једну од најкрупнијих дисидентских фигура комунистичког света. Након тзв. „случаја Ђилас” из јануара 1954, који је произвео бурне реакције и велику пажњу у западној јавности, после привременог смиривања током лета, западну јавност су крајем 1954. поново узнемириле вести о Ђиласу, овога пута кроз тзв. „случај Ђилас–Дедијер”. Наиме, пошто су крајем децембра 1954. Милован Ђилас и његов доскорашњи најближи сарадник Владимир Дедијер дали изјаве западној штампи, које су због критичких погледа према југословенској власти изазвале широко интересовање, на Западу се Ђиласово име опет нашло у центру пажње, што је у Југославији покренуло ново узнемирење и реакцију режима путем судских процеса против Ђиласа и Дедијера јануара 1955. године.

Иностране реакције на пад Милована Ђиласа већ су до сада делимично научно обрађиване, како у домаћим тако и у страним публикацијама.³ Такође, предмет научне обраде били су и случајеви режимске репресије над Ђиласом након пада са власти, попут „случаја Ђилас–Дедијер” децембра 1954

² Релевантнија домаћа и страна литература о Миловану Ђиласу: Günther Bartch, *Milovan Djilas oder Die Selbstbehauptung des Menschen. Versuch einer Biographie*, Mainz Verlag, München 1971; Stephen Clissold, *Djilas, the Progress of a Revolutionary*, Maurice Temple Smith, New York 1983; Vasilije Kalezić, *Đilas, miljenik i otpadnik komunizma. Kontroverze pisca i ideologa*, Zodne, Beograd 1988; Momčilo Đorgović, *Đilas, vernik i jeretik*, Akvarijus, Beograd 1989; Michael M. Lustig, *Trotsky and Djilas. Critics of Communist Bureaucracy* – Greenwood Press, New York 1989; Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas. Prilozi za biografiju*, Prosveta, Beograd 1991; Branislav Kovačević, *Đilas, heroj-antiheroj*, Pobjeda, Titograd 1991; Momčilo Cernović, *Đilasovi odgovori*, Svetlostkomerc, Beograd 1997; Jasna Dragovic, *Milovan Djilas. From the Early Critique of the Communist System to the Present*, Institute Universitaire de Hautes Études Internationales, Genève 1993; Dragutin Leković, *Milovan Đilas i socijalizam*, CANU, Podgorica 2010; Милош Миликић Мидо, *Райним сјазама Милована Ђиласа*, Теовид, Београд 2011.

³ Александар В. Милетић, *Преломна времена. Милован Ђилас и зајадноевројска социјалистичка и социјалдемократска левица (1950–1954)*, ИНИС, Београд 2019; Nikola Mijatov, „Milovan Djilas i britanski laburisti 1950–1955.”, *Istorija 20. veka*, 2/2015; Mateja Režek, „Milovan Djilas and the British Labour Party, 1950–1960”, *Prispevki za novejšo zgodovino*, LIII, 3 (2018), 58–78; Nikola Mijatov, *Milovan Djilas i evropski socijalisti 1950–1958*, ISI, Beograd 2019.

– јануара 1955.⁴ Нема сумње да су повремене „афере” око делатности Ђиласа привлачиле пажњу стране јавности, па је из тог разлога важно појединачно и детаљније истражити неке од примера таквих реакција, поготово на Западу.

Овај рад има за циљ да допуни сазнања о одјецима „случаја Ђилас–Дедијер” у иностранству, конкретно се бавећи непосредним реакцијама социјалдемократа у Западној Немачкој и настојањима југословенских власти да неутралишу негативне међународне последице унутрашњополитичког обрачуна. Коришћени извори југословенске и немачке провенијенције, пре свега архивска грађа похрањена у Архиву Југославије, Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије, Архиву социјалдемократије у Бону и Савезном архиву у Кобленцу, омогућава с једне стране анализу различитих мотива којим су се западнемачки социјалисти водили у сарадњи са југословенском партијом, а с друге домете утицаја југословенских како партијских тако и државних представника на обликовање ставова о Југославији и карактеру југословенског режима на Западу. Закључци до којих се у раду дошло указују на значај који су западни (западнемачки) социјалисти имали за југословенску спољну политику, али и на растућу сложеност југословенске спољнополитичке позиције која се средином 50-их година мерила не само биполарним параметрима већ и у светлу југословенског повезивања са ваневропским светом и решавања питања безбедности у Европи.

ЈУГОСЛОВЕНСКО ОКРЕТАЊЕ ЗАПАДНОЕВРОПСКОЈ ЛЕВИЦИ И УСПОСТАВЉАЊЕ САРАДЊЕ СА СПД-ОМ

Прва половина 50-их година за Југославију је представљала веома турбулентан и осетљив период у сфери спољне политике. Југословенско руководство, стешњено између два супротстављена хладноратовска блока, тражило је алтернативне путеве за ефикасан и што мање компромитујући дипломатски „пробој” у свет.⁵ Принудна сарадња са Западом и изолованост са Истока несумњиво су доводили у питање основне идеолошке постулате на којима су почивали социјалистичка Југославија и њена власт. Због тога је било пожељно и политички веома корисно успостављати сарадњу са свим расположивим снагама нестаљинистичке и непросовјетске левице у свим деловима света. Тако се на самом почетку 50-их година указала прилика за успостављање ближих контаката и веза са социјалистичком и социјалдемократском

⁴ Kosta Nikolić, Srđan Cvetković, *Rađanje jeretika. Suđenje Milovanu Đilas i Vladimiru Dedijeru 1955*, Institut za savremenu istoriju i Altera, Beograd 2011.

⁵ О спољнополитичком положају Југославије у овом периоду видети: Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*, Globus, Zagreb 1988; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Službeni list SRJ, Beograd 2000; *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Slučaj Jugoslavije*, ur. Ljubodrag Dimić, Filozofski fakultet – Institut za noviju istoriju Srbije – Arhiv SCG, Beograd 2008; *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, ur. Slobodan Selinić, INIS, Beograd 2008; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, Arhipelag, Beograd 2014; Александар Животић, *Вашингтонска конференција 1951. Југословенско приближавање САД*, Завод за уџбенике – ИНИС, Београд 2015.

левицом у Западној Европи. Све велике и утицајне западноевропске социјалистичке партије тога времена су оствариле пуну или одржавале коректну сарадњу са југословенским представницима. Истовремено, отварао се и простор за сарадњу са социјалистичким партијама ваневропског света.

На таласу југословенског отварања према Западу и повезивања са социјалистичким партијама света, на самом почетку 50-их година успостављена је и сарадња између Комунистичке партије Југославије и Социјалдемократске партије Немачке. На простору Немачке, подељене у четири окупационе зоне, а затим у две државе, где су се сударали интереси дојучерашњих ратних савезница, политички живот обновљен је непосредно по окончању ратних дејстава. На простору Западне Немачке једна од најутицајнијих и најстаријих немачких политичких партија, била је Социјалдемократска партија Немачке (СПД), а њен политички конкурент била је новооснована Хришћанско-демократска унија (ЦДУ), која је под моћним ауторитетом свога шефа Конрада Аденауера током целокупне послератне деценије држала власт у СР Немачкој, стављајући тиме немачке социјалдемократе у положај исто тако моћне и утицајне опозиције.⁶

Иако у опозицији, СПД је имала велики утицај у немачкој политичкој јавности и међу радништвом, па је сарадња са њом била од вишеструког значаја, посебно у тренуцима када је Југославији била драгоцен свака политичка подршка на Западу. Односи са СПД-ом успостављени су већ током 1950, а одвијали су се, као и са свим другим партијама, преко новоосноване Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ,⁷ али и преко југословенских дипломатских представника у СР Немачкој.⁸

Према југословенском мишљењу, сарадња са СПД-ом била је вишеструко значајна. С једне стране, у питању је била политичка странка са великим утицајем у Западној Немачкој и с dobrим шансама за долазак на власт у будућности. Значајна је била и процена да СПД заступа објективну слику о Југославији, али и тежње уочаване код тадашњег руководства партије, превасходно Курта Шумахера, за очувањем немачке независности у односу на стране факторе.⁹ Тај „суверенистички” став који је подразумевао захтев за немачком равноправношћу, ограничену ремилитаризацију, визију Европе као заједнице равноправних народа и противљење војним блоковима био је за југословенску страну потенцијална основа за сарадњу са немачким социјалдемократима по питањима везаним за међународне односе, тј. нека врста потенцијалног заједничког имениоца у напорима изградње ванблоковске политике.¹⁰

⁶ Видети: Gregor Kritisidis, *Linkssocialistische Opposition in der Ära Adenauer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, Offizin Verlag, Hannover 2008.

⁷ Од 1953. године сарадња са страним партијама и покретима прешла је у надлежност Комисије за међународне односе и везе Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРЈ).

⁸ О односима југословенских комуниста и немачких социјалдемократа почетком 50-их година видети: Aleksandar V. Miletić, „Balancing trust: Yugoslav Communists and German Social democrats (SPD) 1950–1953”, *Istorija 20. veka* XLII, 1 (2024), 167–182.

⁹ АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-10, Социјалдемократска партија Немачке, 1950; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-9, СПД штампа о политици КПЈ, 8. XII 1950; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-10, Социјалдемократска партија Немачке, 1950.

¹⁰ Miletić, „Balancing trust: Yugoslav Communists and German Social democrats”, 172–173.

Истовремено, у односима југословенских комуниста и немачких социјалдемократа постојале су и озбиљне препреке. На првом месту, то је био начелни став руководства СПД-а који је представљао оданост вишестраначком и плуралистичком парламентарном систему западне демократије. Југославија, њен систем и њена власт били су за руководство СПД-а, као и већи део чланства, оличење класичне комунистичке (стаљинистичке) једнопартијске диктатуре, у којима нема демократије нити било каквих политичких слобода. То је посебно било изражено код Курта Шумахера, који је по том питању био доследан и непопустљив.¹¹ Други камен спотицања у односима била је Независна радничка партија Немачке (УАПД), коју су у то време (1951) основали бивши чланови Комунистичке партије Немачке, а коју је политички и финансијски тајно помагала Југославија, у нади да ће преко ње успети да на посредан начин утиче на политички живот Западне Немачке. Иако краткотрајна, ова политичка „авантура” знатно је уздрмала поверење руководства СПД-а према југословенским комунистима.¹²

Зазирање социјалдемократског руководства да разменом званичних партијских делегација сарадњу са југословенским комунистима подигне на виши ниво у знатној мери је било одраз жестоке антикомунистичке климе у Савезној Републици Немачкој и страха од последица које би такав потез имао по изборне резултате у земљи.¹³ У највећој мери из наведених разлога односи са немачким социјалдемократама текли су знатно уздржаније и спорије него са осталим великим и значајнијим социјалистичким и социјалдемократским партијама Западне Европе.¹⁴

Упркос изостанку званичних посета, међусобни контакти бивали су почетком 50-их све интензивнији. Ситуација се знатно побољшала, или боље речено релаксирала, са одласком крутог и принципијелног Шумахера крајем лета 1952. и доласком на чело СПД-а флексибилнијег и кооперативнијег Ериха Оленхаура, који је још пре доласка на ту функцију показивао знаке спремности на побољшање и интензивирање сарадње.¹⁵ Међутим, почетком 1954. године догодила се „афера” унутар СКЈ, тзв. „случај Милевана Ђиласа”, једног од најугледнијих људи из самог врха партије и државе, што је потребно не само европску већ и светску јавност, одразивши се и на југословенске односе са западноевропским социјалистима.¹⁶

¹¹ Исто, 179; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-66, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону, др Младена Ивековића са прваком СПД-а Куртом Шумахером, 26. јуна 1952; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-70, Став СПД-а према Југославији, 9. август 1952.

¹² Miletić, “Balancing trust: Yugoslav Communists and German Social democrats”, 176–178; Đimić, “In Search of an Authentic Position”.

¹³ Питање посете званичне делегације СПД-а Југославији покренуто је тек на пролеће 1952, али она није остварена. Прва званична делегација СПД-а у Југославију ће допутовати тек 1970. године. Милетић, *Преломна времена*, 174.

¹⁴ Miletić, “Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation”, 298–299.

¹⁵ АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-62, Писмо Владимира Дедијера Ериху Оленхауеру, 13. март 1952.

¹⁶ Вид.: Милетић, *Преломна времена*, 225–252.

МИЛОВАН ЂИЛАС И ЗАПАДНОЕВРОПСКИ СОЦИЈАЛИСТИ

Југославија је после Стаљинове смрти, марта 1953, извршила нагли заокрет од до тада пропагиране политике демократизације и либерализације, ка постепеном враћању на старе позиције јачања партије и делимичној рестаљинизацији система и друштва у целини. Носилац претходног „тренда“ демократизације био је Милован Ђилас, члан најужег вођства партије и државе, који се није помирио са новим политичким курсом. Ђилас је од јесени 1953. до почетка јануара 1954. у серији критичких чланака у *Борби* и *Новој мисли* отворено иступио против нове политике остатка руководства, што је довело до његове смене са свих партијских и државних положаја, на Трећем пленуму ЦК СКЈ 16–17. јануара 1954. године, и одстрањивања из јавног живота земље.¹⁷ У процесу југословенског приближавања Западу и развијања сарадње са западноевропским социјалистима, Милован Ђилас је имао не само важну улогу као водећи представник демократизације, већ је и формално био на челу тада специјално формиране Спољнополитичке комисије ЦК КПЈ за односе са страним партијама и покретима. Тако је Ђилас постао један од најважнијих људи за успостављање веза са социјалистима, успостављање личних контаката, тајних и јавних „каналa“, доношење иницијатива и контролу детаља тока сарадње и унапређивања односа. Током тих активности, Ђилас је неретко остваривао и чврста познанства, па и пријатељске односе са бројним угледним социјалистима, а на представнике њихових партија често остављао јак и упечатљив утисак као „прозападни“ човек склон либерализацији система. Због тога је његово смењивање међу појединим западним социјалистима доживљавано, поред осталог, и као југословенско удаљавање од Запада.¹⁸ Представници западних социјалиста неретко су у таквој ситуацији отворено исказивали негативне утиске, па и улагали оштре протесте, југословенском вођству.¹⁹

Ипак, готово све владе западноевропских земаља, као и руководства социјалистичких и социјалдемократских партија, било да су се налазиле на власти или не, у својим званичним изјавама испољиле су разумевање и помирљив став у односу на одлуку југословенског вођства да се Ђилас смени са свих функција и уклони из власти. Несумњиво, иза оваквих официјелних

¹⁷ О политичкој делатности, еволуцији и смењивању Милована Ђиласа вид.: Александар В. Милетић, *Сарадник, противник, непријатељ. Идејно-политичка делатност Милована Ђиласа 1945–1954*, Институт за новију историју Србије, Београд 2022.

¹⁸ О реакцијама на пад Милована Ђиласа, вид.: Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti*, 101–161.

¹⁹ Видети: Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (даље: ДАМСПРС), Политичка архива (ПА)-1954, ф. 20, бр. 41735, Забелешка о разговору министра-саветника Ј. Петрића са г. Соулом Роузом (Saul Rose), 21. јануара 1954, у Амбасади; ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 20, бр. 47679; Забелешка о разговору министра-саветника Ј. Петрића са Семјуелом Вотсоном (Samuel Watson), председником Спољнополитичког комитета Лабуристичке партије на ручку 19. маја 1954. год.; ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 20, бр. 42508, Забелешка о разговору секретара Кнежевића са међународним секретаром Лабуристичке партије Соулом Роузом (Saul Rose) на ручку дана 13. фебруара 1954; ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 20, бр. 49174, Забелешка о разговору министра-саветника Ј. Петрића са Џени Ли (Jennie Lee), женом Бевана на ручку 11. јуна 1954.

ставова стајали су интереси одређених земаља, који су укључивали и добре односе са Југославијом, тако да је Ђилас суштински, без обзира на протесте појединаца и исказано незадовољство, елегантно и без много буке „пуштен низ воду”. Западноевропски социјалисти наставили су добре и коректне, па и пријатељске, односе са југословенским руководством уз изражавање разумевања за њене унутрашње потезе.²⁰ С друге стране, такве званичне реакције западних социјалиста и уопште службеног Запада одговарале су и плановима југословенског руководства о наставку односа са западним државама и социјалистичким партијама. Због тога је са југословенске стране јасно поручивано да је Ђиласов „случај” унутрашња ствар Југославије и да тај догађај нема никакве везе са било којим аспектом спољне политике.²¹

Реакције западнонемачке владе, јавности и социјалдемократске партије на „случај Ђилас” биле су подударне мњењу у другим западним државама. Након што је серија Ђиласових чланака из 1953. године у западнонемачкој јавности тумачена као „добар знак демократизације Југославије”, сазивање Трећег пленума ЦК СКЈ представљало је, према речима југословенских дипломата у СР Немачкој, „хладан туш”.²² Чак су се и поједини „пријатељи Југославије” попут члана руководства СПД-а Херберта Венера узнемирили, тражећи од југословенских представника информације о Ђиласовим активностима и о току пленума.²³ За „случај Ђилас” интересовало се и западнонемачко Министарство спољних послова. Југословенске дипломате обавиле су низ разговора са новинарима, политичарима, стручњацима за Југославију, синдикалним функционерима, настојећи да образложе званичан југословенски став.²⁴ Након објављивања материјала са Трећег пленума, сматрали

²⁰ Вид.: ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 20, бр. 42508, Забелешка о разговору секретара Кнежевића са Јулијусом Броталом, секретаром Социјалистичке интернационале у њеним просторијама дана 13. фебруара 1954; ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 20, бр. 41735, Забелешка о разговору министра-саветника Ј. Петрића са г. Читамом (Cheetham), 23. јануара 1954. у Форин офису; ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 23, бр. 4676, Телеграм из Париза СИП-у, 19. јануара 1954; ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 45, бр. 41557, Телеграм СИП-у из Стокхолма, 8. фебруара 1954.

²¹ ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 83, бр. 47046, Разговор Ј. Б. Тита са групом америчких новинара, 6. марта 1954.

²² ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 60, док. 42824, Генерални конзул ФНРЈ у Минхену Богдан Осолник, ДСИП-у, 17. фебруар 1954.

²³ ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42886, Забелешка о разговору са Хербертом Венером и Штефаном Томасом 31. јануара 1954, у Војној мисији у Берлину. Присутни Амбасадор Ивековић, другови Димитријевић и Јовић.

²⁴ ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 41467, Забелешка о разговору са др Хансом Хенрихом, политичким уредником листа *Франкфуртер рундшау*, на вечери у Патрицијеру у Франкфурту 18. јануара 1954, 21. јануар 1954; ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 41466, Забелешка о разговору на вечери код Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића 21. јануара 1954; ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 41467, Забелешка о разговору с фон Велком, опуномоћеним министром и шефом Регионалног одељења у Министарству спољних послова на дан 27. јануара 1954, 28. јануар 1954; ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42886, Забелешка о разговору са Хербертом Венером и Штефаном Томасом 31. јануара 1954. у Војној мисији у Берлину. Присутни Амбасадор Ивековић, другови Димитријевић и Јовић; ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42893, Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са првацима СПД Оленхауером, Венером и Нојманом, 13. фебруар 1954; ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 60, док. 42824, Генерални конзул ФНРЈ у Минхену Богдан Осолник, ДСИП-у, 17. фебруар 1954; ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42808, Забелешка о разговору са Хербертом Ритвоом, уредником *Осџ-Проблеме* 1. марта 1954, 3. март 1954.

су да је забринутост Западних Немаца умирена.²⁵ Мада су Ђиласова писања и критичка иступања у месецима пре Пленума пратили и доживљавали позитивно, као знак развоја унутрашње демократизације, Западни Немци су се очигледно руководили интересима одржавања добрих и стабилних односа са Југославијом. Влада СР Немачке званично је подржавала одлуке југословенског вођства, сматрајући овај догађај унутрашњим питањем Југославије.²⁶

То је мање или више важило и за немачке социјалдемократе, који су у почетку „случај Ђилас” пропратили „с неповерењем” у даљи ток догађаја, али су касније прихватили одлуку југословенског руководства.²⁷ И сâм председник СПД-а Оленхауер, средином фебруара 1954. насамо је разговарао са амбасадором Ивековићем о својим погледима на „случај Ђилас”. Том приликом је истакао да су му „ствари много јасније” након што је прочитао говоре са Пленума СКЈ, да су говори Јосипа Броза Тита и Едварда Кардеља „врло стварни и импресивни”, те да кључним сматра то што је „дикусија о Ђиласовом случају била потпуно отворена и јавна”, што представља „доказ чврстине и новог духа југословенске партије”.²⁸ Тако је западнонемачка јавност била умирена што се тиче „случаја Ђилас” и његове политичке судбине. Бар су се тако надали у југословенском руководству.

Међутим, након привременог заборава током лета, на јесен је Ђилас поново „васкрсао”, као нова изненадна непријатност за југословенско вођство. Наиме, после Трећег пленума и одлучног разрачунавања југословенског вођства са Ђиласом, овај „случај” је постепено јењавао не само у југословенској, већ и у страног јавности, да би у лето у великој мери већ био потиснут на маргину. Изгледало је као да је са Ђиласом у основи било завршено, да је политички дефинитивно „мртав”, а страна јавност услед налета нових догађаја умирена и окренута динамици актуелних збивања. Међутим, југословенском руководству очигледно није у потпуности изгледало да је са Ђиласом завршено, па је у намери да неутралише сваки остатак потенцијалне „ђиласовштине”, на јесен 1954. позвало на одговорност Владимира Дедијера, блиског Ђиласовог сарадника и човека који га је на јануарском Пленуму бранио. Тако је Контролна комисија ЦК СКЈ упутила позив Дедијеру да се „изјасни” у вези са својом подршком Ђиласу. Дедијер је одбио сарадњу и као одговор на притисак прихватио понуду да да интервју београдском дописнику лондонског *Тајмса*, који је објављен 22. децембра. О свему томе Ђилас на почетку није био обавештен, али је убрзо и он „увучен” у причу тако што су се страни новинари и њему обратили, што је према сопственим речима он са задовољством прихватио. Тако је и он дао опширан

²⁵ ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 60, док. 42824, Генерални конзул ФНРЈ у Минхену Богдан Осолник, ДСИП-у, 17. фебруар 1954.

²⁶ ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 45, бр. 4228, Телеграм из Бона СИП-у, 13. јануар 1954; ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 45, бр. 4715, Телеграм из Бона СИП-у, 20. јануар 1954.

²⁷ ДАМСПРС, ПА-1954, ф. 60, бр. 42824, Месечни извештај СИП-у за јануар 1954, Минхен, 17. фебруар 1954.

²⁸ ДАМСПРС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42893, Забиљешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са првацима СПД-а Оленхауером, Венером и Нојманом, 13. фебруар 1954.

интервју америчком *Њујорк џајмсу*, који је објављен 24. децембра и тако је нови „случај Ђилас–Дедијер” отпочео.

Због оштрине критика изнетих у својим интервјуима, посебно у Ђиласовом где је први пут било речи о потреби оснивања опозиционе партије, југословенске власти су, и поред осетљивости спољнополитичке ситуације, почетком јануара покренуле истражни поступак против Ђиласа и Дедијера. Против њих је затим подигнута оптужница, 11. јануара 1955, а већ 24. јануара одржано је суђење на коме су осуђени на условне казне затвора.²⁹ Цео „случај” природно је изазвао буру интересовања на Западу, што је југословенским властима задало нове главобоље. По обичају, западна јавност је сензационалистички обавештавана о догађају, док су разни политички кругови реаговали у складу са својим политичким интересима.

Ови догађаји одиграли су се, случајно или не, у веома осетљивом спољнополитичком тренутку. С једне стране, процес нормализације односа са Совјетским Савезом био је у пуном жеку. С друге, управо децембра 1954. југословенски председник отиснуо се на прво велико прекоокеанско путовање, у Индију и Бурму, које је утрло пут југословенској политици несврстаности. Из тих разлога, званични Београд је Ђиласов интервју и пажњу коју је западна јавност поново почела придавати овом „случају”, као и судском процесу предвиђеном за јануар 1955, доживљавао као вид притиска Запада и настојање да утичу на југословенски спољнополитички курс.

РЕАКЦИЈЕ НА „СЛУЧАЈ ЂИЛАС–ДЕДИЈЕР” У САВЕЗНОЈ РЕПУБЛИЦИ НЕМАЧКОЈ

Док су о „случају Ђилас–Дедијер” у другој половини децембра 1954. у западнонемачкој штампи углавном објављиване кратке вести, током прве четири недеље 1955. године југословенска амбасада у Бону забележила је око 75 коментара у различитим листовима широм Западне Немачке.³⁰ На страницама западнонемачке штампе овим поводом изнова је отворена дискусија о томе да ли је Југославија демократска земља, да ли је у питању симптом повратка на Исток, да ли чињеница да је „случај” поново отворен у тренутку Титовог одсуства сведочи о несугласицама у југословенском руководству.³¹ Поводом негативног писања западнонемачких листова интервенисао је и подсекретар ДСИП-а Алеш Беблер у разговору са западнонемачким амбасадором у Београду Хансом Кролом. На Беблерово незадовољство што се СР Немачка придружила антијугословенској кампањи поводом „случаја

²⁹ О „случају Ђилас–Дедијер” 1954/1955. опширније у: Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Književne novine, Beograd 1991, 296–303; Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, 425–442; K. Nikolić, S. Cvetković, *Rađanje jeretika*, 80–312.

³⁰ Пажњу овом „случају” поклонили су и кључни западнонемачки листови, попут *Die Welt*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Christ und Welt*, *Tagesspiegel*, *Rheinische Post*, *Kölnische Rundschau* и др.

³¹ ДАМСРПС, ПА, 1955, ф. 44, док. 41452, Софија Јовић, Одељење за штампу и културу, ДСИП-у. Писање њемачке штампе о Југославији за период од 15. децембра 1954. до 27. јануара 1955.

Ћилас–Дедијер”, Ханс Крол се бранио да је одмах по избијању „случаја” депешом известио Бон да он неће имати никаквих последица ни по унутрашњу ни по спољну политику Југославије.³²

Доиста, западнонемачки државни врх јесте настојао да смањи негативни публицитет који је у појединим листовима даван Југославији.³³ Отуда и препорука Владе редакцијама широм СР Немачке с почетка 1955. године да се о „случају” Ћиласа и Дедијера не упуштају у полемике, јер оне нису у интересу развоја западнонемачко-југословенских односа.³⁴ У питању је било и сведочанство о томе да је за западнонемачки државни врх средином 50-их спољнополитички значај Југославије потиснуо жељу за изменом њеног унутрашњополитичког поретка. Док је став западнонемачке владе био начелно повољан за југословенско руководство, у Београду је постојала далеко већа неизвесност око става немачких социјалдемократата.

Социјалдемократска партија Немачке била је велика партија са многобројним, хетерогеним чланством. Стога ни сви њени чланови нису имали јединствен поглед на Југославију, нити на „случај Ћилас–Дедијер”. На самом почетку јануара 1955. уредник *SPD-Pressedienst*-а, гласила председништва СПД-а, Петер Раунау, и уредник централног партијског органа *Vorwärts* Герхард Глајсберг обратили су се представницима југословенске амбасаде у вези са „случајем”, будући да су сматрали својом новинарском дужношћу да нешто о њему објаве. Према југословенском мишљењу, Раунау, који је партији приступио након рата, био је пријатељски расположен према Југославији.³⁵ Глајсберг је с друге стране био предратни члан СПД-а, али је након рата као заговорник јединства свих „антифашистичких снага” долазио у сукоб са антикомунистичким руководством Курта Шумахера.³⁶ На југословенско задовољство, у разговору са референткињом амбасаде за штампу и културу Софијом Јовић, Глајсберг је истакао да је све до Ћиласовог чланка у *Њујорк џајмсу* сматрао да су његове побуде „поштене”, али да се овим интервјуом компромитовао, изразивши увереност да су иступи Ћиласа и Дедијера оркестрирани из иностранства, и то од оних кругова којима не одговара несврстани пут југословенске спољне политике. Глајсберг је уз то истакао и да је *Форвертс* одбио да објави текст који је Ћилас послао страним редакцијама.³⁷ Југословенски представници обећали су материјале о „случају”,

³² ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 43, док. 4742, Забелешка о разговору државног подсекретара др Беблера са немачким амбасадором Кролом 14. јануара 1955.

³³ Писма која су размењивана између југословенских представника у Немачкој, Министарства спољних послова СР Немачке, Уреда за штампу и информисање, уредника листа у којима су објављивани спорни текстови и амбасадора СР Немачке у Београду из периода 1952–1955. Видети у: ВАК, В 145/7557.

³⁴ ВАК, В 145/7557, Auswärtiges Amt an die Botschaft der BRD in Belgrad, 24. January 1955.

³⁵ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 4384, Забелешка о разговору другарице Јовић са уредником *Vorwärts*-а Глајсбергом и уредником *SPD-Pressedienst*-а Раунауом, 2. јануар 1955.

³⁶ Глајсберг је 1955. ступио са места уредника *Форвертса*, а наредне године искључен је из партије услед противљења подршци СПД-а ремилитаризацији Западне Немачке. На редних 14 година биће на челу левосоцијалистичког листа *Ди андере цајтунг*. Klaus Nilius, “Vorwärts, nicht vergessen”, *Ossietzky* 4/2023. Доступно на: <https://www.sopos.org/aufsaeztel/511a70f16cd2f/1.phtml.html>. Приступљено: 14. фебруара 2024.

³⁷ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 4384, Забелешка о разговору другарице Јовић са уредником *Vorwärts*-а Глајсбергом и уредником *SPD-Pressedienst*-а Раунауом, 2. јануар 1955.

а Глајсбергов текст објављен у *SPD-Pressedienst*-у није додуше био тако експлицитан као ставови које је исказао у приватном разговору са југословенским дипломатама, али није био ни отворено негативан по југословенско руководство.³⁸ Истовремено, то је био и један од ретких чланака објављених у социјалдемократској штампи.

Почетком јануара 1955. Софија Јовић разговарала је и са Хајнцом Пуцратом, референтом за иностранство при руководству СПД-а. Сâм Пуцрат, који се претходних година позитивно изражавао о Југославији, овог пута био је прилично оштар, изражавајући своје лично мишљење да „случај Ђилас–Дејдијер” показује да у Југославији слобода мишљења није дозвољена, али је ипак био отворен да чује и југословенски став. Могућност да утичу на став Пуцрата као спољнополитичког референта била је значајна сама по себи. Међутим, од важности је овом приликом била и информација коју су од њега добили да часопис *Die neue Gesellschaft* у плану има објављивање једног Ђиласовог чланка о Југославији.³⁹ Ово сазнање захтевало је хитну реакцију југословенских дипломата, које су настојале да спрече објављивање Ђиласовог чланка и да дођу у посед рукописа. Уредништво часописа одбило је да уступи југословенским представницима чланак. Саопштили су међутим да су текст затражили током јесени 1954, пре поновног покретања „случаја”, те да сада одустају од његовог објављивања како не би одали утисак да се укључују у антијугословенску кампању.⁴⁰ Вили Ајхлер, члан редакције, али и ужег руководства партије, истакао је да сâм „случај” неће нарушити односе између СПД-а и СКЈ, али да не крије да је он ипак унео извесну дозу неповерења код немачких социјалдемократа.⁴¹

Чланци који су југословенске представнике уздрмали више, од како су наводили „сензационалистичких” написа у појединим листовима СР Немачке, била су три текста у синдикалним гласилима, два из пера представника највећег западнонемачког синдиката ИГ „Метал” Куна Брандела и један социјалдемократског посланика Петера Блахштајна, који је још 1951. у својству новинара посетио Југославију.⁴² Речима југословенског амбасадора у Бону Младена Ивековића, у питању је био „покушај организовања једног покрета који иде за тим да нам директно нанесе штету, тим више што се ова акција

Средином јануара је Анемари Ренгер, посланица СПД-а, поверила Софији Јовић са којом је имала близак и отворен однос, да јој је још почетком децембра Хајнц Пуцрат показао неку Ђиласову посланицу која је у Немачку стигла преко једног бурманског социјалисте, а коју је Пуцрат намеравао да објави у *Форвертсу*. ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 4384, Забиљешка о разговору другарице Јовић са послаником СПД-а Ане Мари Ренгер у стану другарице Јовић 4. јануара 1955.

³⁸ G. G., „Zum zweiten Male: Fall Djilas”, *SPD-Pressedienst*, 4. January 1955. Доступно на: <https://library.fes.de/spdpd/1955/550104.pdf>. Приступљено: 14. фебруара 2024.

³⁹ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 4384, Забиљешка о разговору другарице Јовић са Хајнцом Пуцратом, референтом за иностранство при руководству СПД-а, 4. јануар 1955.

⁴⁰ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 44, док. 4167, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 4. јануар 1955; ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41439, Забиљешка о разговору другарице Јовић са Вилијемом Ајхлером, чланом председништва СПД-а 12. јануар 1955; ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 4503, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 12. јануар 1955.

⁴¹ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 4503, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 12. јануар 1955.

⁴² Александар В. Милетић, *Преломна времена*, 180–181.

спрема преко синдиката”.⁴³ Акција коју је Ивековић имао у виду односила се на иницијативу групе синдикалних функционера и представника СПД-а да пружи подршку Ђиласу и Дедијеру. Наиме, почетком 1955. једна група „пријатеља Југославије”, како су себе сматрали, на најаву суђења Ђиласу и Дедијеру покренула је акцију усмерену на пружање подршке двојци „другова”. Из разговора са неколицином синдикалних представника у Западној Немачкој југословенске дипломате дознале су да су се Куно Брандел и Зиги Нојман из ИГ „Метала” писмено обраћали појединим представницима синдиката и СПД-а за које су сматрали да би им се придружили, као и да им се прикључио социјалдемократски посланик Петер Блахштајн.⁴⁴ Југославији наклоњени саговорници истицали су да су Брандел и Нојман познати као „амерички људи” у синдикатима, да су повезани са централом Међународне конфедерације слободних синдиката⁴⁵ из Брисела, али и да већина других синдиката у СР Немачкој не намерава да се прикључи акцији.⁴⁶

Акција коју су имали у плану, поред чланака у штампи, подразумевала је и упућивање писма Јосипу Брозџу Титу с молбом да немачки социјалиста и правник Волфганг Абендрот заступа Ђиласа и Дедијера пред југословенским судом. Њени покретачи доиста су се обраћали појединим немачким социјалистима који су у претходним годинама имали везе са Југославијом, настојећи да их привуку као потписнике писма. Блахштајн је у писму Херберту Венеру своју мотивацију образлагао уверењем да само снажна међународна интервенција може спасити како Ђиласа и Дедијера тако и макар делић слободе у Југославији.⁴⁷ Међутим, ова иницијатива није наишла на одобравање свих представника партијског руководства СПД-а. Председник партије Оленхауер, коме је Петер Блахштајн показао концепт писма за Тита питајући га за мишљење, истакао је да се са њиме не слаже, те да акцију не треба покретати.⁴⁸ У свом противљењу оштар је био и Херберт Венер, Југославији несумњиво најближи и најнаклоњенији члан социјалдемократског руководства, који је, упркос Блахштајновој молби, одбио да потпише писмо, сугеришући да исто не треба објављивати. Венер је Блахштајна упутио на мишљење Волфганга Леонарда,⁴⁹ бившег члана Комунистичке партије Немачке, који је 1949. године из Совјетске окупационе зоне побегао у Југосла-

⁴³ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41450, Записник са састанка колегијума Амбасаде ФНР Југославије у Бону, 10. јануар 1955.

⁴⁴ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41438, Забиљешка о разговору са замеником главног уредника синдикалног часописа за функционере *Die Quelle* Валдом 15. јануара 1955.

⁴⁵ Међународна конфедерација слободних синдиката основана је 1949. године након расцепа у Светској федерацији синдиката.

⁴⁶ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41438, Забиљешка о разговору са замеником главног уредника синдикалног часописа за функционере *Die Quelle* Валдом 15. јануара 1955; ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41438; Забиљешка о разговору другарице Јовић са главним уредником *Welt der Arbeit*-а Сатернусом 15. јануара 1955; ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41437, Забиљешка о разговору другарице Јовић са Хајнцом Алекоте, секретаром синдиката рудара Есен 20. јануара 1955.

⁴⁷ AdSD, I/HWAA Korr 037, Mappe 37, Brief Peter Blachsteins an Herbert Wehner, 16. јануар 1955.

⁴⁸ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41434, Забиљешка о разговору амбасадора ФНР Југославије у Бону др Младена Ивековића са председником СПД Оленхауером 24. јануара 1955.

⁴⁹ AdSD, I/HWAA Korr 037, Mappe 37, Notitzen Herbert Wehners (Handschrift).

вију, а затим у Западну Немачку, где је по југословенском задатку радио на оснивању „титоистичке” Независне радничке партије Немачке, да би се након тога приближио СПД-у, остајући у контакту са познаницима и пријатељима из Југославије.⁵⁰

Самог Леонарда за мишљење о „случају Ђилас–Дедијер” већ је почетком јануара питао Зиги Нојман. Као познаваоца југословенских прилика и српскохрватског језика, Нојман је Леонарда молио за мишљење о „случају”, као и за превод Ђиласових текстова из 1953. године. Своју подршку Ђиласу и Дедијеру Нојман је образлагао принципијелном обавезом демократских социјалиста да устану у одбрану слободе мишљења и изражавања било где у свету, како би сачували легитимитет да се против истих проблема боре и на простору Немачке, Источне и Западне. На крају писма најавио је да његово мишљење није усамљено, већ одраз ставова више „пријатеља Југославије”, који, са Леонардом или без њега, намеравају да поводом овог „случаја” нешто предузму.⁵¹ Леонардов исцрпни одговор, у ком је детаљно образложио ставове СКЈ, није наишао на разумевање Нојмана и других „пријатеља Југославије”.⁵² Писмо насловљено на Јосипа Броза Тита предато је 19. јануара југословенској амбасади у Бону. Првобитна идеја потписника била је да Титу упуте „отворено писмо”, али, можда услед сугестије Венера, оно није објављивано.⁵³

Писмо насловљено на југословенског председника, поред Петера Блахштајна, потписала су још седморица социјалдемократа, укључујући Арноа Бериша који је заједно са Блахштајном 1951. посетио Југославију, Фрица Ерлера, који је такође био у контактима са југословенским представницима, Вилија Биркелбаха, који је једини међу потписницима био и члан партијског руководства, као и посланике Карла Момера, Курта Нојбауера, Хелмута Калбицера и директора Нордвестдојче рундфунка (Nordwestdeutscher Rundfunk) Адолфа Гримеа. У писму су истакли да не намеравају да полемишу око исправности ставова Ђиласа и Дедијера, већ да је њихов апел принципијелне природе, у циљу одбране слободе и права на изражавање сопственог мишљења, чак и уколико се разликује од већинског. Од Тита су захтевали да дозволи да Волфганг Абендрот заступа Ђиласа и Дедијера пред југословенским судом, истичући бојазан да би исход процеса могао утицати на пријатељство двају народа.⁵⁴

Према мишљењу Младена Ивековића, ово писмо било је део шире акције која је организована из Брисела, односно Међународне конфедерације слободних синдиката, а у СР Немачкој требало је да је спроведу проамерички представници синдиката металаца, како би доказали да у Југославији нема слободе.⁵⁵ Такође, сматрао је да тренутак када је југословенски председник

⁵⁰ Наталија Димић, „Обрачун са титоистима у Совјетској окупационој зони Немачке: случај Леонард”, *Токви историје* XXIX, 1 (2021), 133–164.

⁵¹ AdSD, Siegmund Neumann Nachlass, Mappe 8, S. Neumann an Wolfgang Leonhard, 6. Januar 1955.

⁵² AdSD, Siegmund Neumann Nachlass, Mappe 8, Leonhard an Neumann, 7. Januar 1955.

⁵³ AdSD, 1/HWAA Korr 037, Mappe 37, Brief an Marschall Tito, 15. November 1955; 1/HWAA Korr 037, Mappe 37, Notizen Herbert Wehners (Handschrift).

⁵⁴ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41438, Препис, 19. јануар 1955.

⁵⁵ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41450, Записник са састанка колегијума Амбасаде ФНР Југославије у Бону 10. јануара 1955.

у Југоисточној Азији није случајан, те да је „случај Ђилас–Дедијер” само повод за компромитовање југословенске спољне политике.⁵⁶ Према југословенском мишљењу, циљ ове акције био је с једне стране, увући Немачки савез синдиката и СПД у антијугословенску кампању и разбити симпатије према Југославији и југословенском самоуправљању у овим организацијама, а с друге стране ставити тачку на питање југословенског чланства у Међународној конфедерацији слободних синдиката.⁵⁷

Оптужбе да је акција немачких синдикалиста и социјалдемократа организована из иностранства југословенске дипломате изрекле су и директно појединим учесницима у њој. Дан након што је писмо предато југословенској амбасади, Ивековић је разговарао са једним од потписника, Фрицом Ерлером. Истакао је да је писмо „крајње дрско и увредљиво”, да се чуди што се Ерлер упустио у „антијугословенску акцију”, те да Југославија није спремна да прима „лекције” о демократичности, посебно не од „људи који су повезани са иностранством”, да не пристају да се ико меша у унутрашње југословенске ствари, те да немачки социјалдемократи имају доста простора да се у својој земљи боре против недемократичности. На Ерлерово уверавање да писмо „нема никакав антијугословенски карактер”, да су га потписали социјалисти који су „пријатељи Југославије”, забринуте за југословенски развој, да не планирају да учествују у било каквој антијугословенској кампањи, те писмо неће објављивати, Ивековић је одговорио да ће они морати да се помире с тиме да Југославија има независан развојни пут.⁵⁸

Још оштрији био је разговор дописника *Борбе* Рада Вујовића са Зигијем Нојманом у Председништву синдиката металаца у Франкфурту. Вујовић је експлицитно инсинуирао да Нојман има налогодавце из иностранства. „Ви врло добро знате коме највише смета Титова посета Индији”, рекао је, додавши, „1948. год. и после је заставу борбе за помоћ ’демократским снагама’ у Југославији носио Улбрихт у Немачкој, а сада је носите ви. Улбрихт по наређењу из Москве, а ви по наређењу с друге стране”, а „у оба случаја се ради о насртању на независност Југославије и мешању у унутрашње ствари”. Нојман је настојао да увери саговорника да кампања није диригована из иностранства. „Верујте ми да ми немамо никакве везе са Америком, то смо се сакупили нас неколико старих социјалиста и написали писмо Титу, али нисмо добили никакву улогу, и то смо написали у име радника”, истицао је. Међутим, из разговора са Нојманом, Вујовић је закључивао да је основни циљ кампање спречавање пријема југословенских синдиката у Међународну конфедерацију слободних синдиката, као и сузбијање симпатија према Југославији у оквиру немачких синдиката и СПД-а. Био је уверен да се не ради о одбрани демократије и слободе мишљења, већ о вршењу притисака

⁵⁶ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41434, Забиљешка о разговору Амбасадора ФНР Југославије у Бону др Младена Ивековића са председником СПД Оленхауером 24. јануара 1955.

⁵⁷ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 44, док. 41452, Софија Јовић, Одељење за штампу и културу, ДСИП-у, Писање њемачке штампе о Југославији за период од 15. децембра 1954. до 27. јануара 1955.

⁵⁸ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41435, Забиљешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са послаником СПД-а Фрицом Ерлером 20. јануара 1955.

на Југославију, и то превасходно због независне југословенске спољне политике која привлачи све више симпатија у свету.⁵⁹

Далеко значајније од разговора са „покретачима акције” за југословенске дипломате било је да осигурају да се партијско руководство не солидарише са њом, односно да се по могућству огради од ње. Према речима Младена Ивековића, „задатак наше противакције састојао се је у томе да, колико год то могуће, парализујемо унутар ДГБ-а и унутар СПД-а активност разних наших сумњивих пријатеља”.⁶⁰

Став Херберта Венера није се доводио у питање. Венер је недвосмислено оправдавао југословенске поступке, оптужујући деловање Ђиласа и Дедијера. Поделио је с Младеном Ивековићем да му се Оленхауер „обратио у моменту кад је читава ствар била акутна и затражио његово мишљење. Кад је Венер одбацио нападе на Југославију, Оленхауер је то у основи прихватио”.⁶¹ Већ 24. јануара Ивековић је и лично позвао Ериха Оленхауера на разговор поводом подршке Ђиласу и Дедијеру која је стизала из редова СПД-а. Понављајући оптужбе на рачун покретача акције, истакао је да располаже недвосмисленим доказима да је Куно Брандел за ову акцију добијао директиве из Брисела, док су неки други учесници постали можда и несвесно „инструмент извјесних америчких кругова у антијугословенској акцији”. Оленхауер је осудио акцију, истичући да њени носиоци нису утицајни у оквиру СПД-а, да је његов лични став као и став руководства партије да је „случај” унутрашње југословенско питање. Негирао је оптужбе да је акција појединих синдикалиста и социјалдемократа диригована из иностранства, истичући да је „случај Ђилас–Дедијер” изазвао nelaгоду код појединих искрених пријатеља Југославије. Иако је уверавао Ивековића да се „случај” ни на који начин неће одразити на однос СПД-а према Југославији, одбио је његов захтев да се лично и у име руководства партије огради од акције, сматрајући да је она безначајна те да би јој тиме само дали на значају. Уверавао је југословенског амбасадора да се акција неће даље развијати, али уколико до тога дође обећао је да ће изнети овај проблем на седници партијског руководства.⁶²

Иако је, према југословенском мишљењу, акција која је потекла из синдиката и СПД-а „по дрскости превазилазила све сличне антијугословенске кампање у њемачкој штампи”, она је остала ограничена на осморицу потписника писма и на три чланка у синдикалној штампи. Судски процес, затворен за јавност, одржан је 24. јануара 1955. у Београду. Ђилас је осуђен на 18 месеци затворске казне, условно на три године, док је Дедијеру изречена казна од шест месеци затвора, односно две године условно. Западне реакције на карактер пресуде биле су махом позитивне.⁶³ Вести о пресуди објављиване

⁵⁹ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41441, Забелешка Радета Вујовића о разговору са Зигијем Нојманом 22. јануара 1955.

⁶⁰ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 42438, Младен Ивековић, Спољнополитичкој комисији ССРНЈ и Кабинету друга Едварда Кардеља, стр. пов, 20. јануара 1955.

⁶¹ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 42326, Забелешка о разговору са прваком СПД-а Венером на вечери код Ивековића 8. фебруара 1955.

⁶² ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41434, Забиљешка о разговору амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са председником СПД Оленхауером 24. јануара 1955.

⁶³ Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti*, 126–131.

су у западнонемачкој штампи углавном без коментара, или пак уз истицање да је казна неочекивано блага. Према југословенском мишљењу, исход процеса и објављене фотографије Ђиласа и Дедијера који насмејани одлазе кући на издржавање условне казне деловали су „као хладан туш на врућа прижељкивања о промени унутрашњег система” у Југославији, доведши „сигурно многе у неугодну ситуацију због наседања једној организованој кампањи”.⁶⁴

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Питање мотивације покретача акције подршке Ђиласу и Дедијеру међу западнонемачким социјалистима остаје отворено. На основу нама доступних извора не можемо са сигурношћу тврдити у којој су мери истините, нити југословенске оптужбе, нити тврдње западнонемачких социјалдемократа. Након што је процес против Ђиласа и Дедијера окончан, Младен Ивековић доставио је ДСИП-у сопствена сазнања да је Зиги Нојман у приватном разговору 4. фебруара истакао да је процес одржан тако брзо да више није могуће везати „прочишћавање” односа Међународне конфедерације слободних синдиката са Југославијом за „случај Ђилас–Дедијер”, али да МКСС у плану има изradу пропагандних материјала против стања у Југославији на основу којих ће на простору Западне Немачке Нојман, Брандел „и други пријатељи” наставити своје антијугословенско деловање. Према Ивековићевим сазнањима, један од кључних разлога антијугословенских активности МКСС-а јесте чињеница да се Југославија позиционира као привлачна снага на простору Југоисточне Азије, што омета њихова настојања да на овом подручју формирају „стварно слободне” синдикате.⁶⁵

Питање пријема југословенских синдиката у Међународну конфедерацију слободних синдиката било је актуелно од почетка 50-их година. Мишљења у оквиру МКСС-а била су подељена, а кључна дилема била је да ли југословенске синдикате, који су након југословенско-совјетског сукоба искључени из Светске федерације синдиката (СФС) треба примити у МКСС, која је и сама формирана 1949. године изласком „слободних” синдиката из СФС-а, или у овој новооснованој организацији нема места за синдикате који су под контролом комунистичких влада. Одлука да у Међународну конфедерацију не треба примати комунистичке синдикате донета је 1955. године, чиме је стављена тачка и на питање пријема југословенских синдиката.⁶⁶ Суђење Ђиласу и Дедијеру 1955. доиста се временски поклопило са тада актуелним питањем „прочишћавања” односа МКСС-а и југословенских синдиката. Међу доследним противницима пријема југословенских синдиката у Међународну конфедерацију био је функционер Америчке федерације

⁶⁴ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 44, док. 41452, Софија Јовић, Одељење за штампу и културу, ДСИП-у, Писање њемачке штампе о Југославији за период од 15. децембра 1954. до 27. јануара 1955.

⁶⁵ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 41850, Телеграм Ивековића ДСИП-у, 10. фебруар 1955.

⁶⁶ Anthony Carew, *Cold War Abroad: From Deep Freeze to Détente, 1945–1970*, Athabasca University Press, Edmonton 2018, 79–80, 277.

рада и сарадник ЦИА Џеј Лавстон, сматрајући не само да су југословенски синдикати неслободни и контролисани од стране државе, већ и да не треба затварати очи пред карактером Титовог режима.⁶⁷

Џеј Лавстон био је лични пријатељ Куна Брандела. Обојица су били чланови комунистичких партија до позних 20-их, када су се прикључили комунистичким организацијама у својим земљама које су биле чланице Међународне комунистичке опозиције.⁶⁸ Њихово познанство које је датирало из овог периода учвршћено је током Бранделовог осмогодишњег егзила у Њујорку, где је сарађивао са Лавстоном у оквиру Америчке федерације рада. По повратку у Немачку, Брандел је постао уредник часописа ИГ Метала.⁶⁹ Током наредних година Брандел ће бити један од најдоследнијих заступника прозападне оријентације немачких синдиката. Брандел је заједно са Зигијем Нојманом, који је најкасније од 1951. одржавао контакте са Лавстоном, био члан тзв. „Круга десеторице” (Zehnerkreis), неформалне али веома утицајне групе синдикалних и социјалдемократских функционера, доследних антикомуниста, који су се залагали за реформе западнемачког синдикалног и социјалистичког покрета по западном узору, противећи се традиционалном социјалистичком усмерењу радничког покрета.⁷⁰

Стога југословенске оптужбе да су Куно Брандел и Зиги Нојман „амерички људи” у оквиру немачких синдиката нису биле сасвим незасноване. Међутим, чак и уколико је „случај Ђилас–Дедијер” коришћен с циљем дифamacије југословенског режима и доказивања да југословенски синдикати нису уистину слободни, везе појединаца укључених у „антијугословенску кампању” са Америчком федерацијом рада не пружају довољно доказа за тврдњу да је серија чланака о Ђиласу и Дедијеру била део широко замишљене кампање с циљем компромитовања југословенске спољне политике. А чак и ако је Куно Брандел радио „по иностраним директивама” како је југословенска страна тврдила, то се не може тврдити за све потписнике писма Јосипу Брозџу Титу. Такође, чињеница да се кампања зауставила на писму, које није објављено, сведочи у прилог томе да је у питању био изоловани израз подршке. Уколико су неке даље активности у том правцу и биле у плану, на њихово обустављање могао је утицати карактер пресуде, али у већој мери вероватно став руководићих људи СПД-а.

Младен Ивековић је био мишљења да, упркос томе што је кампања била краткотрајна, она „не сме са наше стране да буде заборављена и да ми преко ње једноставно пређемо”. Сматрао је да писмо упућено Титу одише непријатељством, те да би управо немачки социјалисти морали бити „далеко умеренији и мање надувани” према Југославији. Према његовом мишљењу,

⁶⁷ Ted Morgan, *A Covert Life: Jay Lovestone: Communist, Anti-Communist, and Spymaster*, Random House, New York 1999, 188–189.

⁶⁸ Paul Costello, “The International Communist Opposition, 1928–1938”, *Theoretical Review*, 26 (January–February 1982), 3–31.

⁶⁹ Julia Angster, *Konsenskapitalismus und Sozialdemokratie. Die Westernisierung von SPD und DGB*, R. Oldenbourg Verlag, München 2003, 266.

⁷⁰ О званичним и неформалним везама западнемачких синдикалних функционера и социјалдемократата са америчким синдикатима, као и америчком настојању да организационо и вредносно обликују западнемачки раднички покрет. Видети: Angster, *Konsenskapitalismus und Sozialdemokratie*.

у југословенској штампи требало би јасно изразити став ССРНЈ према таквом држању појединих социјалдемократа, али притом ни руководство СПД-а „не би смело ту да буде поштеђено”, јер „иако се то руководство отворено не солидарише с акцијом Блахштајна и компаније, ипак је оно интимно с њоме симпатизирало.”⁷¹

Чак и уколико се интимно није слагао са поступцима југословенских власти о овом питању, председник странке Ерих Оленхауер остао је суздржан.⁷² Поред пријатељских контаката са југословенским представницима у Бону, посебно са амбасадором Ивековићем, и недвосмисленог става Херберта Венера, на чије се мишљење, када је Југославија у питању, ослањао, на став Оленхауера и других руководећих личности Социјалдемократске партије Немачке несумњиво је утицај имало и место које је у том периоду у контексту немачког питања приписивао Југославији.

Наиме, током 1951–1952. године све видљивија била је промена у ставу СПД-а према начину на који се може остварити немачко уједињење. Критикујући политику Владе у погледу западнемачког војног доприноса у оквиру Европске одбрамбене заједнице, као непомирљиву са немачким уједињењем, руководиоци СПД-а све су се више залагали за то да пут до немачког јединства води преко разговора са Москвом. И у Берлинској конференцији 1954. и у самитима у Женеви 1955.⁷³ СПД је видела потенцијалну шансу за споразумевање са Совјетским Савезом, могућност да се кроз совјетско пристајање на слободне изборе уз обећање да ће Немачка имати посебан војни статус уклопљен у европски систем колективне безбедности, дође до немачког уједињења.⁷⁴ С друге стране, и југословенски став према могућности споразумевања са Истоком мењао се средином 50-их, а решавање немачког питања у контексту споразума о европској безбедности било је блиско југословенским погледима. Поред тога, за поједине социјалдемократе, попут Херберта Венера, али и Вилија Бранта, „југословенски пут” био је потенцијални прелазни модел за Источну Немачку, уколико би до уједињења дошло, али и привлачни пример развоја којим би друге земље Источне Европе могле поћи.⁷⁵ Уз то, управо на пролеће 1955. Југославија је у светлу

⁷¹ ДАМСПРС, ПА, 1955, ф. 42, док. 42438, Младен Ивековић, Спољнополитичкој комисији ССРНЈ и Кабинету друга Едварда Кардеља, стр. пов, 20. јануар 1955.

⁷² Оленхауеру су југословенски представници у Бону већ почетком 1954. достављали материјале о овом „случају”, након чега је он истакао да су му многа питања јаснија. И почетком 1955. године југословенска амбасада уложила је напоре да утиче на став председника СПД-а. Оленхауеровом ставу по овом питању несумњиво је допринело и мишљење Херберта Венера. ДА МСП РС, ПА, 1954, ф. 62, док. 42893, Забелешка о разговору Амбасадора ФНРЈ у Бону др Младена Ивековића са првацима СПД-а Оленхауером, Венером и Нојманом, 13. фебруара 1954. године; АЈ, ЦК СКЈ, 507/IX, 87/II-129, Забелешка о разговору амбасадора Младена Ивековића са Ерихом Оленхауером 24. јануара 1955; ДА МСП РС, ПА, 1955, ф. 42, док. 42326, Забелешка о разговору са прваком СПД Венером на вечери код Ђура Јовића, 8. фебруара 1955.

⁷³ Током 1955. године у Женеви су се одиграла две важне конференције: „сусрет на врху” велике четворице у јуну и конференција министара иностраних послова четири велике силе на јесен исте године (27. октобра – 16. новембра).

⁷⁴ Rudolf Hrbek, *Die SPD – Deutschland und Europa. Die Haltung der Sozialdemokratie zum Verhältnis von Deutschland-Politik und Westintegration (1945–1957)*, Europa Union Verlag, Bonn 1972, 293–298.

⁷⁵ Wolfgang Schmidt, *Kalter Krieg, Koexistenz und kleine Schritte. Willy Brandt und ide Deutschlandpolitik 1948–1963*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden 2001, 132; Wolfgang Schmidt,

помирења са СССР-ом и предстојеће посете Хрушчова и Булгањина Београду постала и потенцијални посредник у контактима између СПД-а и Москве.⁷⁶ У контексту животних питања какво је за руководство СПД-а било немачко питање, уплитање у „случај Ђилас–Дедијер” је за социјалдемократско руководство имало другоразредну улогу у односу на значај сарадње са југословенским партијским и државним руководством.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 2024/12/24

Accepted: 2025/1/20

ALEKSANDAR V. MILETIĆ, PhD., Senior Research Associate
E-mail: samiletic82@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5801-3718>

NATALIJA DIMIĆ LOMPAR, Ph.D., Research Associate
E-mail: natalijadimic@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0094-6587>

The Institute for Recent History of Serbia
Trg Nikole Pašića 11, Belgrade, Serbia

REACTIONS OF WEST GERMAN SOCIAL DEMOCRATS TO THE “ĐILAS–DEDIJER AFFAIR” 1954–1955

In the early 1950s, following the split with the Cominform, the Communist Party of Yugoslavia established cooperation with all influential socialist and social-democratic parties of Western Europe. Milovan Đilas, who was at the time at the head of the CPY Foreign Relations Commission, played a distinguished role in this process. Many western socialists considered Đilas to be pro-Western figure and a proponent of democratization within the Yugoslav political leadership. Therefore, his fall from power in 1954 was interpreted as a sign of Yugoslavia's distancing from the West. The Yugoslav authorities put efforts to neutralize such reactions, and to prove to their Western counterparts that the “Đilas Affair” was merely an internal Yugoslav issue. Most Western governments, and socialist parties' leaderships, including the West German government and Social Democratic Party of Germany (SPD), formally accepted the official Yugoslav interpretation. However, in the late 1954, the “Đilas–Dedijer Affair” once more challenged the Yugoslav relations with Western European socialists. It occurred at a precarious moment, while the Yugoslav President Tito was away on his first official visit to India and Burma, which heralded Yugoslavia's non-aligned foreign political orientation. The Yugoslavs therefore interpreted the negative reactions to the “Đilas–Dedijer Affair” as a Western attempt to influence Yugoslavia's foreign policy and alter its non-aligned course. Although the Bonn government and the SPD leadership refrained from ‘meddling’ in this case, a group of West German social democrats, mostly trade unions' activists (Kuno Brandel, Siggie Neumann), decided to support Đilas and Dedijer actively. Alongside

“Willy Brandts Ost- und Deutschlandpolitik”, *Willy Brandts Außenpolitik*, Bernd Rother (Hg.), Springer VS, Wiesbaden 2014, 157; Christoph Meyer, *Herbert Wehner: Biographie*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2006, 192.

⁷⁶ Наталија Димић Ломпар, „Југославија и немачко питање средином 50-их година”, 206–207.

publishing several articles critical of Yugoslav leadership, they wrote a letter to Tito urging him that a West German jurist and distinguished socialist Wolfgang Abendroth be allowed as a defense lawyer in the process against Đilas and Dedijer in Yugoslavia. Yugoslav diplomats were convinced that this action had a more complex background. They believed that the International Confederation of Free Trade Unions from Brussels attempted to use pro-American social democrats within West German trade unions, with an aim of discrediting Yugoslav foreign and domestic policies, and preventing Yugoslav trade unions' membership in the International Confederation. Indeed, Brandel and Neumann maintained close ties with the American Federation of Labor, but their anticommunist and pro-American orientation alone cannot prove Yugoslav assumptions. Although the "Đilas–Dedijer Affair" challenged the Yugoslav relationship with the German social democrats, inciting mutual mistrust, the official stance of the SPD towards the affair shows that the importance of relations with Belgrade outweighed sympathies towards Đilas and Dedijer.

KEYWORDS: Milovan Đilas; Vladimir Dedijer; Social Democratic Party of Germany; League of Communists of Yugoslavia; Yugoslav-German relations; "Đilas–Dedijer affair"